

**Viselet és társadalom: A kora újkori viseletszabályozás a 17-18.
században – különös tekintettel Szeben város statútumaira**

Készítette: Derzsi Piroska

ELTE BTK Történelem Mesterképzés

Témavezető: Dr. Oborni Teréz, habilitált egyetemi docens

2025

A kézirat lezárásának dátuma: 2025. január 15.

Tartalomjegyzék

Kérdésfelvetés	2
Kutatástörténet	3
A Német-római Birodalom viseletszabályozási statútumai	4
A hazai viseletszabályozási statútumok sajátosságai	6
A nemek szerepe a rendelkezésekben	8
Városi társadalom és öltözködés Szebenben.....	11
<i>a. A Kleider- und Polizeiordnung (1752)</i>	12
<i>b. 18. századi szebeni tervezetek</i>	16
Következtetések	18
Felhasznált irodalom	20
Táblázatok	23

Kérdésfelvetés

Az utóbbi évtizedekben a kora újkori viselettörténeti albumok kiadása nagyon népszerűvé vált a kutatók körében. Ezek a művészettörténeti, öltözködés-történeti háttérmagyarázatokkal ellátott albumok azonban elsősorban magával az öltözködés sajátosságaival, az egyes nemzetek viseletének bemutatásával foglalkoztak és nem vizsgálták az öltözködés szabályozásának jogi hátterét.¹ Az öltözködéssel kapcsolatos statútumok a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben elsősorban városi környezetben jelentek meg, és több-kevesebb részletességgel szabályozták a városi társadalom egyes rétegeinek viseletét. A kora újkori viselettörténethez kapcsolódva, kutatásom fő kérdése, hogy milyen társadalmi összefüggésekben vizsgálhatjuk a viseleteket és milyen következtetésekre juthatunk a magyarországi és erdélyi viseletszabályozási statútumok és luxusellenes rendelkezések elemzése révén. Másfelől, az elemzés során választ keresek arra is, hogy a német városi szabályozási minták vajon hatottak-e a Magyar Királyságban, és miként formálhatták az erdélyi és magyarországi öltözködési előírásokat.

Az öltözködés a mindennapi élet meghatározó eleme, amely egyszerre tükrözi egy korszak társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait. A viseletszabályozások, amelyek a kora újkorban is jelentős szerepet játszottak mind a nemesi, mind a polgári társadalomban, túlmutatnak az egyéni megjelenés keretein, hiszen a hatalomgyakorlás, az identitásképzés és a társadalmi rend fenntartásának eszközeiként is szolgáltak. Ezek a szabályozások szigorúan meghatározták, hogy egy-egy társadalmi réteg tagjai milyen ruházatot viselhettek, ami nemcsak a hierarchikus társadalmi berendezkedést tükrözte, hanem az erkölcsi normák és gazdasági helyzet megjelenítésére is alkalmasak voltak.

A viseleti előírások mellett a kultúrák közötti kölcsönhatások fontos lenyomatai. Különösen igaz ez Erdély és a Magyar Királyság esetében, ahol a német mintájú szabályozások jelentős hatást gyakoroltak a helyi öltözködési kultúrára. E szabályok tanulmányozása nem csupán a divattörténet szempontjából izgalmas, hanem árnyaltabb képet nyújtanak – jelen esetben a városi – a társadalmi rendről, az értékrendekről és a különböző kulturális hatásokról is.

¹ TOPPELTINUS 1667; TRÖSTER 1666; TOMPOS 2009; OBORNI – TOMPOS - BENCSIK 2009; JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI 1990; THIM 1885, 78-79; Muzeul National Brukenthal Biblioteca Brukenthal, Gr. 233.; Biblioteca Academiei române, Cabinetul de Stampe, Dacoromanica, DS I/39.

Kutatástörténet

A viseletszabályozási statútumokat a kutatás alapvetően a luxusellenes törvények (*sumptuary laws*) közt szokta tárgyalni. Ezen rendelkezések számos, általában az élet minden területére vonatkozó jogszabályt tartalmaznak. Minden olyan alkalomra vonatkozóan születtek ilyen rendeletek, amelyek lehetőséget adtak, így vagy úgy, a társadalmi státusz bemutatására. Ilyenek voltak mindenekelőtt a temetések vagy az esküvők. A luxusellenes törvények kutatása szempontjából meg kell említenünk Alan Hunt munkásságát, aki ezen jogszabályok történelmi fejlődését vizsgálta.² A Német-római Birodalom városai által kiadott statútumok feldolgozását végezte többek között két neves német kutató. Liselotte C. Eisenbart egyik tanulmánya magyar fordításban is megjelent.³ Egy további munkájában az 1350 és 1700 között kiadott városi és területi viseletszabályozási statútumokat dolgozta fel.⁴ Niethard Bulst nevéhez köthető a 13. és 16. század közötti viseletet érintő rendelkezések feldolgozása, szintén a Német-római Birodalom területéről.⁵ Meg kell említenem még Giorgio Reillo és Beverly Lemire 2008-ban megjelent munkáját, amelyben a luxusellenes törvényeket kizárólag a divat és a textíliák szempontjából vizsgálták.⁶

A magyarországi és erdélyi rendelkezések vizsgálata még a 19. században kezdődött. Oskar Meltzl 1870-ben megjelent doktori disszertációja volt az első olyan átfogó munka, mely az erdélyi luxusellenes törvényekkel foglalkozott, azokon belül is főként a szász városok ruházati törvényeire koncentrált. Másrészt a statútumok kutatásában nagy szerepet játszott Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen munkássága, akik 1885 és 1905 között egy öt kötetes műben adták ki Erdély és a Magyar Királyság statútumait.⁷ Friedrich Schuler von Libloy a 19. század közepén készítette el, valamint dolgozta fel a szász városok rendeleteit.⁸ Horst Klusch a luxusellenes rendeletek tükrében vizsgálta az erdélyi szászok viseletét, hogy hogyan alakították a viseletszabályozások a szász népviseletet.⁹ Ezen kutatók munkássága továbbá azért is fontos, mivel több olyan rendelkezést adtak ki és dolgoztak fel, melyek ma már eredeti példányukban nem érhetők el, mivel elvesztek vagy megsemmisültek a levéltárakban. Deák Éva a luxusellenes rendelkezések kapcsán a női viseletet vizsgálja, valamint azt, hogy

² HUNT 1996, 3.

³ EISENBART 1982, 114.

⁴ EISENBART 1962, 5-6.

⁵ BULST 1988, 29-30.

⁶ RIELLO-LEMIRE 2008, 890.

⁷ CORPUS I, 5.

⁸ LIBLOY 1854, 5-6.

⁹ KLUSCH 2003, 5.

az öltözködés kultúrája hogyan hatotta át az erdélyi udvari társadalmat a kora újkorban.¹⁰ Kovács Kiss Gyöngy a kolozsvári viseletszabályozásokat kutatta és adta ki,¹¹ valamint meg kell említenem még Tompos Lillát, aki 2022-ben megjelent könyvében gyűjtötte össze az eddig ismert viseletszabályozást érintő jogszabályokat a kora újkorból.¹²

A Német-római Birodalom viseletszabályozási statútumai

A 15–17. században Nyugat-Európa városai közt alig akad olyan, amely valamilyen formában ne próbálta volna szabályozni polgárai öltözködését, mely jól látható a külföldi viseletszabályozási statútumok vizsgálata során is. Ez figyelhető meg a Német-Római Birodalom városai esetében is. Akárcsak a magyarországi rendeletekben, a német birodalmi területeken is gyakran indokolták a szabályozásokat a túlzott fényűzés elutasításával, az erkölcsösség hangsúlyozásával vagy az isteni büntetéstől való félelemmel. Például helytelennek és erkölcstelennek ítélték a túlzottan díszített ruhákat és szegélyeket, a kétszínű férfinadrágokat, valamint a díszes, hegyes orrú cipőket. Hasonlóképpen kifogásolták, ha valaki az ellenkező nemre jellemző öltözetet viselt. Erre példaként említeném az 1356-os speyeri és a 14. századi strassbourgi statútumokat, melyek egyaránt tiltották a nők számára a férfikabát viselését.¹³

Niethard Bulst szerint a 16. század közepére a hatszázat is meghaladta az ilyen városi vagy területi szervek által kiadott statútumoknak a száma a Német-római Birodalomban. A kutató arra a következtetésre jutott a birodalom városai által kiadott statútumok átfogó vizsgálata során, hogy a luxus- és viseletszabályozások csúcspontja inkább a 14. század második felére tehető. A szabályozások számának növekvő tendenciáját összefüggésbe hozta például a nagy pestisjárvánnyal is, a korszak a társadalmi, gazdasági és demográfiai válságára adott reakcióként értékelve a jelenséget.¹⁴

A statútumok, ahogy már említettem, gyakorta jól meghatározott társadalmi csoportokhoz kötötték a viseletek szabályozását. A német területeken ez a fajta széleskörűen differenciált társadalmi osztályozás a 15. századi statútumokban mutatható ki. Ezzel szemben Angliában már 1363-ból ismert egy olyan luxusrendelet, amely kifejezetten a társadalmi rang specifikus különbségeit határozta meg. Nürnbergből a 15. századból maradt fenn egy olyan előírás,

¹⁰ DEÁK 2008, 225.

¹¹ KOVÁCS-KISS 2002, 41.

¹² TOMPOS 2022, 178.

¹³ BULST 1988, 44.

¹⁴ BULST 1988, 29.

amely bizonyos ruhadarabok viselését engedélyhez kötötte egy-egy társadalmi csoport számára. Az első részletes, társadalmi osztályozáshoz kapcsolódó viseletszabályozást 1489 körül találjuk Frankfurtban, míg Kölnben és Kielben hasonló szabályozások csak a 16. században jelentek meg.¹⁵

A Német-Római Birodalom városaiban kiadott viseletszabályozások rávilágítanak az egyes települések társadalmi rétegződésére, amely városonként eltérő lehetett. A statútumok tanúsága szerint a társadalmi csoportok száma általában kettő és kilenc között változott, a rétegek pedig származás, hivatalviselés, foglalkozás és vagyon alapján alakultak ki. A különbségtétel módszerei azonban nem voltak egységesek.¹⁶

Liselotte C. Eisenbart szerint, ahogyan a Magyar Királyság és Erdély szabályozásainak vizsgálatakor megfigyelhető, a Német-Római Birodalomban is kétféle statútumtípus alakult ki az idők során, attól függően, hogy az adott város hogyan próbálta rendezni a városi rendek közötti konfliktusokat. Az első típusba a német területeken is a rövidebb, szűkszavúbb szabályozások sorolhatók. Ennek a típusnak az egyik példája az 1668-ban Villingenben kiadott viseletszabályozási rendelkezés, amely az öltözködés és luxus eltúlzásának visszaszorítását tűzte ki célul. A rendelet általános tiltásokat és utasításokat tartalmaz, részletezve, hogyan kell mindkét nem tagjainak a rangjukhoz méltó módon öltözködni. A szabályozásban emellett felsorolásra kerültek azok a luxuscikkek és ruhaanyagok is, amelyeket a polgárság egyes rétegei számára tilosnak ítélt a városi tanács, ugyanakkor meghatározták, hogy a rangban magasabban álló csoportok számára ezek viselése megengedett. A rendeletről azonban hiányzik a polgárság részletes osztályozása; inkább a felsőbb rétegek bizonyos kiváltságainak megerősítése volt a célja. Nem törekszik egyértelműen a társadalmi osztályok közötti határok markáns elkülönítésére.¹⁷

A német területeken is a második típus egy sokkal részletesebb szabályozást képvisel, amelynek egyértelmű célja a város társadalmi szerkezetének megerősítése. Ennek példája az 1660-ban Strasbourghban készült viseletszabályozási statútum. Ez a rendelet két fő részből áll: az első egy részletes katalógus, amely felsorolja a város teljes polgárságát, beleértve az összes foglalkozási és hivatali csoportot. A második rész maga a viseletszabályzat, amely pontosan meghatározza, hogy az egyes csoportok tagjai milyen ruhadarabokat viselhetnek. A strasbourgi statútum a polgárságot hat különálló csoportra osztotta, figyelembe véve a céhek jelentős hatását a társadalmi rétegződésre. Az egyes társadalmi réteget a legalsó rétegtől

¹⁵ BULST 1988, 46.

¹⁶ BULST 1988, 47.

¹⁷ EISENBART 1962, 31.

indulva írja le. Az első vagyis legalsó csoportba a bér munkások tartoztak, például a varrónők, cselédek és ápolónők. A második csoportot 35 különféle foglalkozás dolgozói alkották, akik közös jellemzője, hogy nem rendelkeztek földtulajdonnal. Ebbe a csoportba tartoznak például a napszámosok, favágók, juhászok vagy éppen a kisiparosok. A harmadik csoport tagjai a kézművesek és az úgynevezett „közönséges” polgárok voltak. Ide sorolták például az írnokokat, borkimérőket, kocsisokat, ócskásokat, valamint a város alacsony beosztású tisztviselőit és szolgáit. A negyedik csoportba az elismertebb kézművesek kerültek, mint a szobrászok, üvegfestők, aranyművesek, továbbá a postamesterek, a pénzváltók és a jegyzők. Az ötödik csoport esetében egyszerre számított a származás és a foglalkozás is. Ebbe a csoportba tartoztak ugyanis az alacsonyabb rangú, de tehetséges kézművesek, valamint a rangosabb, de kevésbé kiemelkedő teljesítményt nyújtó mesterek. Végül, a hatodik, legmagasabb csoportot a város vezető tisztségviselői alkották, beleértve a Nagy Tanács tagjait, a nemesi származású polgárokat és az ügyvédek¹⁸.

A hazai viseletszabályozási statútumok sajátosságai

Európában a városi társadalom életét, szokásait, és ezeken belül a lakosságt öltözködését szigorú szabályzatok, rendeletek és törvények korlátozták. Ezen korlátozó intézkedések közt találkozhatunk a luxusellenes statútumok csoportjával is. Számos ilyen forrást ismerünk, melyek közül az első ismert ilyen erdélyi rendelkezés a 16. századból származik, de még a 19. században is találkozhatunk velük a Magyar Királyság és Erdély területén, ugyanis az utolsó viseletszabályozási statútum Szebenben, 1806-ban került kiadásra.¹⁹ Ezen rendelkezések egyik fő jellemzője a nyugat-európai országokhoz képest tapasztalt késlekedés, ami a kontinens többi részéhez viszonyítva e téren egyfajta lemaradást eredményezett. Ez a jelenség minden olyan területre érvényes, amely a középkori Magyar Királysághoz tartozott. Szende Katalin a jelenségre vonatkozóan arra a következtetésre jutott vizsgálódása során, Kubinyi András elméletét alapul véve, hogy a középkori magyar városok vezetése nem tartotta szükségesnek az ilyen luxusellenes rendelkezések kiadását egészen addig, amíg a túlzott luxus és túlköltekezés nem vezetett társadalmi feszültségekhez vagy éppen nem veszélyeztette a közösségben kialakított békét.²⁰ Ezzel szemben Nyugat-Európában az első luxusra irányuló rendeletek a 13. és 14. században kerültek kiadásra, viszont ezen korai rendelkezések közül csak nagyon kevés fordított figyelmet a ruházkodásra is. A kutatás úgy véli, hogy az első

¹⁸ EISENBART 1962, 32.

¹⁹ DERZSI 2016, 225; PAKUCS-WILLCOCKS 2016, 55-56.

²⁰ SZENDE 1997, 17-18.

ténylegesen viseletszabályozást érintő statútumok Európában a 15. század első felében jelentek meg, magyarországi társaikhoz képest több mint száz évvel korábban.²¹

A városi statútumok leginkább a város területéhez kötött jogszabályok a helyi önkormányzat, általában véve a mindennapi élet rendezésére, szabályozására, a belső közrend megtartására, sőt adott esetben a béke fenntartására létrehozott rendelkezések voltak. A városok többségében privilégium útján nyerhették el a statútum-alkotás jogát (*ius statuendi*), azonban volt példa az egyezmény útján való megszerzésére is. A városok szűkebb tanácsa, esetenként a polgárság nagyobb beleszólásával alkotta meg az adott városi életet meghatározó szabályrendeleteket. Egy-egy ilyen rendelkezés csak akkor veszítette el hatályát, amennyiben a tanács eltörölte azt. Ezeket a jogszabályokat úgy alkalmazták az egyes városok, akár a magasabb jogi normákat meghatározó törvényeket.²² A viseletszabályozási statútumok vizsgálatakor megfigyelhető, hogy – miként ez a jellegzetesség a német birodalmi rendelkezésekben is megmutatkozik – szerkezetük alapján két fő típusra oszthatók. Egyrészt találkozhatunk olyan rendelkezésekkel, melyek csupán egy-egy rövidebb bekezdést szentelnek a viseletek szabályozásának. Ebben az esetben a statútumok rendszerint felhívják a figyelmet arra, hogy minden városi polgár öltözködjön a saját rangjának megfelelően, és kerülje a túlzott luxust, valamint tartalmaz egy rövid indoklást a szabályzat kiadásának okáról. Ilyen statútumot találunk például Sopron, Kassa vagy éppen Kolozsvár levéltáraiban.²³

A viseletszabályozási rendeletek másik csoportjának vizsgálatakor az előbbinél sokkal hosszabb, alaposabb akár több oldalt elfoglaló statútumokat láthatunk. Ennek a típusnak a jellemzői leginkább az erdélyi szász városok német nyelven írt statútumaiban figyelhetők meg, ugyanis ebben az időszakban az erdélyi szászok szinte minden városa rendelkezett legalább egy öltözködési szabályozással. Városonként minden statútum tartalmi felépítése más és más, azonban mindegyikben központi szerepet kapott a városi társadalom hierarchikus csoportosítása, a megfelelő öltözködésre és a túlzott luxus elkerülésére vonatkozó felszólítás.²⁴ Ezt a sajátosságot először az 1693-ban Brassó város által kiadott statútumban figyelhetjük meg, amelyben három csoportba sorolták a városi társadalmat. Az ezt követő szabályozások többségénél szintén megmarad az ilyesfajta csoportosítás, azonban jól látható, hogy a polgárságot minimum öt és maximum kilenc különböző kategóriába sorolják. Az általam vizsgált statútumok közül Segesvár városa 1755-ben öt társadalmi réteget nevezett

²¹ BULST 1988, 29.

²² DERZSI 2016, 225.

²³ CORPUS V/2., 154; a teljes statútum 152-155.; Az eredeti statútum: Sopron Város Levéltárában található: Ladula XXX. et ZZ. Fasc. II. Nro 5—16; CORPUS II/2 191-192; Kolozsvár város levéltára, Törvénykezési jegyzőkönyvek I./3. 172.

²⁴ PAKUCS-WILLCOCKS 2016, 64.

meg, de mindezeket több kisebb alcsoporttal tovább osztotta. Ehhez hasonlóan az 1767-ben kiadott megyesi rendelkezésben és az 1780-ban kiadott besztercei rendelkezésben szintén öt társadalmi csoportot találunk. A kilenc csoport elkülönítése egyedül az 1752-ben kiadott szebeni statútumban található. Egy ízben találkozhatunk nyolc társadalmi réteggel is, egy olyan rendelkezésben, mely lényegében véve viseletszabályozási tervezet. Ez a tervezet Beszterce város levéltárában maradt fenn, és 1743-ban Szebenben az országgyűlés alatt készülhetett²⁵

A hosszabb típusú statútumok közt találkozunk olyan rendelkezésekkel is, melyek meghozatalakor a városi tanács nem látta szükségét a társadalmi rétegek ennyire éles szétválasztásának. Ezen szabályrendeletekben nagyobb hangsúlyt fektettek a nemek közti elkülönítésre. Erre példaként említhetjük az 1723-ban kiadott szászvárosi és az 1698-ban született lőcsei statútumokat.²⁶ A statútumok első áttekintésekor joggal merül fel a kérdés, hogy az egyes városokban vajon hogyan, milyen kritériumok alapján osztályozták a lakosságot, hogyan alakították ki az egyes társadalmi csoportokat, rétegeket. A már említett megyesi statútum esetében a bevezetőjéből kiderül, hogy a városi polgárság által fizetett adók nagysága – azaz valójában az ebből következő vagyoni helyzet – alapján próbálták meghatározni a sorrendet, míg a besztercei és a segesvári rendelkezésekből egyértelműen látszik, hogy inkább az egyes polgárok foglalkozását, és annak megbecsültségét vették alapul a csoportok kialakítása során.²⁷ A szebeni, 1752-ben kiadott statútum vizsgálatakor pedig még tovább szűkíthető a városi tanács által alkalmazott kritériumok sora. Jól látható, hogy egyrészt alapul vették a társadalmi státuszt (nemesek), a szakmai státuszt (jegyzők, orvosok, kézművesek, kereskedők) és a politikai státuszt (városi tanács tagjai) is.²⁸

A nemek szerepe a rendelkezésekben

A viseletszabályozások esetében megfigyelhető, hogy eltérő módon közelítették meg a nemek kérdését. Egyes esetekben a rendelkezések nemsemlegesek voltak, máskor pedig konkrétan egy adott nemre vonatkoztak a tilalmak. Előfordult olyan is, hogy a szabályozások alól

²⁵ PAKUCS-WILLCOCKS 2016, 65.; Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 16-17; Nyomtatásban megjelent: KOVÁCS KISS 2002, 45-46.; CORPUS I, 621-622.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.; National Archives of Sibiu (NAS), Brukenthal Collection, Q1-4, no. 123.; Archives of the Black Church in Braşov, Joseph Trausch manuscripts collection, IV F1 T9-101, pp. 105-112.

²⁶ CORPUS V/2, 365. Az eredeti statútum: Sopron Város Levéltárában található. 1704. jkv. 1. p.; CORPUS I 1985, 613.; Az eredeti statútum: Szászváros városi levéltárában külön papíron 3206. sz.

²⁷ PAKUCS-WILLCOCKS 2016, 66.; Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 16-17; Nyomtatásban megjelent: KOVÁCS KISS 2002, 45-46.; CORPUS I, 621-622.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.; National Archives of Sibiu (NAS), Brukenthal Collection, Q1-4, no. 123.; Archives of the Black Church in Braşov, Joseph Trausch manuscripts collection, IV F1 T9-101, pp. 105-112.

²⁸ CORPUS I, 617-618.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

kifejezetten felmentették az egyik nemet. Érdemes kiemelni továbbá, hogy a korlátozások által megcélzott nemek az idők során változtak. Míg a középkorban a nyugat-európai ruházatkodási rendeletek elsősorban a férfiak öltözködésére irányultak, addig a kora újkorban ez a fókusz jelentősen eltolódott, és a nők lettek a törvényhozás kiemelt célpontjai. Erre a változásra hívja fel a figyelmet Alan Hunt is, aki arra a következtetésre jutott, hogy a szabályok betartatásában is szigorúbban jártak el a nőkkel szemben, sőt gyakrabban is hajtották végre a büntetéseket a nők esetében. Ennek egyik fő oka a nemi szerepekben a korszak folyamán bekövetkezett változásokban keresendő, ugyanis megfigyelhető, hogy a 16. és 18. század között a nők gazdasági és jogi szerepe egyre csökkent, sőt a 18. századra Franciaországban és Angliában elvesztették a korábbi jogi függetlenségüket.²⁹ Ugyanezt a megfigyelést tette Diane Owen Hughes a 13-15. századi Bologna, Siena és Velence luxusellenes rendeleteinek vizsgálatakor.³⁰

Az általam vizsgált statútumok többségében a fent említett kutatók megfigyelései ugyancsak jelen vannak. A rendelkezések bevezetői gyakorta említik a nőket, mint a rendelet kiadásának fő okait. Például az 1651-ben Lőcsén kiadott „*cselédszabály-rendelet*“ szövege röviden vázolja is a cselédek öltözködésével kapcsolatos problémát: „*mivel a cselédség, de különösen a cseléd-lányok kevélysége annyira fokozódott, hogy – bár amikor a városba jönnek, alig tudják meztelenségüket befedni.*”³¹ Szintén Lőcsén kiadott 1698-as szabályzat szerint pedig a nők között annyira elterjedt az egyházi és világi törvények által egyformán tiltott, meg nem engedhető és büntetésre méltó fényűzés, hogy az úristen haragját, sőt a fiatalság bosszankodását is magára vonta.³² Az 1708-ban Kassán született statútum szerint pedig a luxus „*legfőképpen az asszonyemberek között annyira eláradott, hogy alig ösmerkődhetik már meg, ki az asszony és ki a szolgáló.*”³³ Ugyanez jelenik meg az 1603-ban kiadott kolozsvári rendelkezésben, ugyanis a városban nagyon eluralkodott a luxus, mivel nem illő és drága ruhákat hordanak a férfiak, de legfőképpen a nők: „*Városul látván itt ez Városban az Luxust mind az férfi renden s mind főképpen az asszonyállati és leanzo renden az Ruhazat dolgában.*”³⁴

Az egyes statútumok további vizsgálatakor viszont az is látható, hogy nem csupán a bevezetőkben látszik különbség a nemek között. Alapvetően a hosszabb statútumok szinte mindegyikénél megfigyelhető a nemek szétválasztása. Míg a Szebeni 1752-es rendelkezés a

²⁹ HUNT 1996, 27.

³⁰ OWEN HUGHES, 1983, 70-71; ZEMON DAVIS 2001, 119-120.

³¹ HAIN 1988, 233.

³² DEMKÓ 1880, 830

³³ CORPUS II/2 356.

³⁴ CORPUS I, 240; Kolozsvár város levéltára, Törvénykezési jegyzőkönyvek I./1. 460.

már kialakított csoportokon belül választja szét a nőket és a férfiakat, addig például az 1723-as szászvárosi statútum már eleve nemek szerint két részre osztva készült. Megfigyelhető továbbá, hogy a női öltözetet szabályozó rész ezen rendeletben másfélszer akkora terjedelmű, mint a férfiakra vonatkozó rész, viszont ez nem egyedi eset. Ugyanis a hosszabb típusú statútumoknál a női viseletet szabályozó pontok szinte kivétel nélkül sokkal hosszabbak, részletezőbbek, mint a férfiakra vonatkozó rész.³⁵

A nemek kapcsán érdemes megemlíteni még az 1755-ös segesvári statútumot, melynek különlegessége, hogy a rendelkezés a fiatal lányok társadalmi rangját is meghatározza. Azonban mindezt nem a szokásos módon teszi, az apák, férjek rangjának tekintetbe vételével, hanem az anyjuk státusza alapján: „*A leányok és fiatalasszonyok tartsák magukat anyjuk színvonalához.*”³⁶ Érdekessége abban rejlik, hogy a középkorban és a kora újkorban a nők státusza a legközelebbi férfi rokon, ez általában vagy az apa, vagy a férj társadalmi rangja alapján alakult. Így a fiatal lányok először a születésük alapján, majd pedig férjük rangja alapján kapták meg helyüket a társadalmi rangsorban.³⁷ A másik különleges statútum az 1767-ben kiadott medgyesi, mely kiadásának okai között nem említi a nők pazarlását vagy éppen a túlzott luxust. Kimondottan a férfiak „felelőtlen viselkedését” emeli ki, mellyel megengedik a túlzottan díszes és hivalkodó öltözködést a családtagjaik számára, és így tönkreteszik a családjukat. A rendelkezésben a komoly családfők, mint követendő példa jelennek meg.³⁸

Meg kell jegyezni, hogy mind a középkori katolikus egyház mind pedig a politikai gondolkodás a luxus fogalmát gyakran a nőkhez kötötte. Az öltözködésben megjelenő luxust szintén azért ítélték el, mert azt az elnőiesedéssel hozták kapcsolatba, mely rombolta a férfias erények klasszikus eszményét. Ez a gondolkodás a kora újkorra is megmaradt és továbbra is szoros kapcsolatot feltételeztek a nőiesség és a luxus között, így Magyarországon, ahol a törökellenes harcok álltak a középpontban, az elnőiesedést még inkább elítélték, mivel ez szemben állt a nagyra tartott katonai erényekkel.³⁹ A korszakban a divat esetében is inkább a nők kerültek a középpontba, mivel amíg a férfiaknál Magyarországon az állandósuló orientalista viseleti elemek, valamint a magyar vagy éppen a német gyökerekkel rendelkező erdélyi viselet volt többségben, addig a nők gyakorta követték a nyugati divatot. Először inkább jellemző volt az itáliai, a spanyol majd a francia öltözködési minták beáramlása. A

³⁵ CORPUS I, 611.; Az eredeti statútum: Szászváros városi levéltárában külön papíron 3206. sz.; CORPUS I, 626.; Az eredeti statútum: Segesvár városi levéltárában külön papíron 6348. sz.

³⁶ CORPUS I, 631.; Az eredeti statútum: Segesvár városi levéltárában külön papíron 6348. sz.

³⁷ DEÁK 2008, 226-227.; CORPUS I, 621-622.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

³⁸ National Archives of Sibiu (NAS), Brukenthal Collection, Q1-4, no. 123.

³⁹ DEÁK 2003; HUNT 1996, 27.

nyugati divat folyamatosan változó intenzitású, de megállíthatatlan követése, és ennek általános elítélése is vezethetett a nők öltözködésének negatív megítéléséhez.⁴⁰

Városi társadalom és öltözködés Szebenben

Szeben városi tanácsa 1547 és 1806 között összesen tíz luxusellenes rendelkezést adott ki. Ezek közül az 1547-es, az 1565-ös, az 1574-es leginkább lakomákra és ünnepségekre vonatkozó tilalmakat és szabályozásokat tartalmaznak. Korlátozására kerültek az asztalok, a vendégek és az ünnepek száma is. Az öltözködésre vonatkozó tilalmak ekkor még nem jelentek meg.⁴¹ Az 1650-ben, az 1685-ben és az 1696-ban kiadott statútumok pedig kimondottan az esküvők és a temetések túlzott luxusát korlátozták. Az első viseletszabályozás Szebenben 1689-ben született, mely egyfajta átmenetet képez a rövidebb és a hosszabb típusú szabályozások között. A statútum leírja, hogyan öltözködjön egy szebeni polgár és polgárasszony: „*ruhán ne viseljen cobolyprémet, sárga csizmát, vékony hajkendőt, vékony patyolat kötényt...*”⁴², de ezen felül a szabályozás a polgárok becsületességére bízta, hogy saját rangjukhoz méltóan öltözködjének. A statútum kéri a polgárságot, hogy amennyiben valaki megsérti a rendelkezést, azt jelentsék, és majd a bűnének megfelelően fogják megbüntetni. A szabályozás konkrét társadalmi csoportokat nem különít el egymástól, inkább csak a vezető réteg tagjainak helyzetét kívánja megerősíteni és elkülöníteni a többi városi polgártól: „*Számukra nincs akadály a tiszteletre méltó ruhák viselésének, és engedélyezett számukra a cobolyprém kalap viselése is, bár nem túl széles kialakításban*”.⁴³ A statútum minden más férfi polgár számára megtiltja például a cobolyprém, az angol posztó, az arany, a rókaprém és a sárga csizma viselését. A nők esetében viszont kicsit részletesebb leírást láthatunk. A szabályozás szigorúan tiltja az aranylánc, az angol posztó, a cobolyprém, a selyem és a nagyon díszes ruhák viselését, kivéve a városvezetés tagjai tartozó nőnemű családtagok számára. További érdekesség, hogy a rendelkezés végén megjelennek külön a szolgáló lányok, akik „*számára megtiltják a díszes kötényeket, a bő ujjú ruhákat, a piros cipőket és a széles szegélyeket. Különösen a szegélyek szélessége nem haladhatja meg az egy nyolcadnyi könyököt*”.⁴⁴

⁴⁰ DEÁK 2003; V. EMBER 1966/1967, 207-208.; RADVÁNSZKY 1896, 69.

⁴¹ PAKUCS-WILICOCKS 2016, 259-260.

⁴² A. N. 1908, 73.

⁴³ A. N. 1908, 74.

⁴⁴ A. N. 1908, 75.

a. *A Kleider- und Polizeiordnung (1752)*

1752. április 28-án Szeben város egy részletes statútumot adott ki, *Kleider- und Polizeiordnung*⁴⁵ néven, amelyet követendő mintaként küldtek meg a szász városoknak. Ez a kora újkori Magyarország és Erdély legátfogóbb viseletszabályozási rendelete, ezért érdemes alaposabban bemutatni. A viseletszabályozás a polgárságot társadalmi csoportokba, úgynevezett *classis*-okba sorolja. Kilenc csoportot különít el, amelyekben a férfiak és a nők öltözködését külön szabályozzák. Minden társadalmi réteg számára külön-külön határozza meg a rendelet, hogy a már korábbi csoportokban felsoroltakon felül mely ruhadarabok viselése tiltott.⁴⁶

Az első, legrangosabb csoportba sorolták a város vezető tagjait, vagyis ide tartoztak a feljebbvaló hivatalnokok (*Supremi Officiales*), a kormányzó tanács (*Gubernial Räthe*) tagjai, a *Pro Consules*, vagyis a tanácstagok. Ezen csoport számára nem határoztak meg konkrét ruhadarabokat, csupán saját megfontolásukra („*eigen Prudence*”) bízták a döntést viseletükkel kapcsolatban.⁴⁷

A második *classis* tagjaiként a városi szenátorokat és bírókat jelölték meg. A csoportba tartozó férfiak számára tiltott volt a fekete, nyírott és nyíratlan bársony, az ezüst- vagy aranyhímzés, illetve a cobolybélés. A nők esetében az arany- és ezüstoffonallal átszőtt selymek („*Drap d 'Or és d 'Argent*”), a bársolykámzsa, a cobolybélés, cobolyszegély, az arany- vagy ezüstoffonalból vert spanyolcsipke („*Point d 'Espagne*”), valamint a drága, vékony lenfonalból vert holland csipke („*Niederländische Spitze*”) viselését tiltották.⁴⁸

A hitszónok, a városi *physicus*, az orvos, a fogházigazgató, a vizenótárius, a consuli titkár, a törvényszéki tisztségviselők és azok a nemesek és polgárok, akik „*érdemes szülőktől származnak*”, valamint a nemes kereskedők alkották a harmadik csoportot. Ezen csoport férfi tagjai számára a túlsodrott selyemfonalból kreppkötéssel készült textília („*crepie munka*”) (magyarázat), a hiúz szőrmebélés és szegély, valamint a rövidszárú csizma („*deli csizma*”) nem megengedett. A nők esetében a tilalom alá a *Gros de Tours*, vagyis Tour városából származó mintás selyemszövet, illetve ünnepnapok kivételével a selyemripsz és taft viselése esett. Ezen felül a hímzett, paszománnyal és csipkével díszített selyemből készült alsós szoknya még ünnepnapokon sem volt megengedett.⁴⁹

⁴⁵ Lásd a második táblázatot.

⁴⁶ CORPUS I, 616.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁴⁷ CORPUS I, 617-618.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁴⁸ CORPUS I, 617-618.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁴⁹ CORPUS I, 618.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

A negyedik csoportot alkotják a tisztséget nem viselő patríciusok, tanult polgárok általánosságban, vagyis az akadémiai élet résztvevői, továbbá azok a polgárok, akiknek szülei bár tekintélyes hivatalt töltenek be ők inkább kereskedelemmel foglalkoznak. A férfiak 30 magyar forint büntetés terhe alatt nem viselhettek arany- vagy ezüstcérnával gombozott övet. A nők esetében azonban a lista ennél hosszabbra sikeredett. *„Teljesen tilos minden gazdag szalag a fejtűkben, nyakpántokban, minden gyémánt, mindenféle karszalag; ellenben fekete bársonyból készült karszalagok ezüst csattal viselhetők; teljesen tilos mindenféle, sokszínű selyemanyagból készült, arany- és ezüstvirágokkal is díszített, vagy csipkével díszített, nem kevésbé tollból, cobolyból és rókából készült karszalagok. A fent említett többszínű kiegészítőkkel és tartozékokkal azonos jellegű ruhadarabok továbbra is tilosak.”*⁵⁰ Tiltottak még a széles külföldi csipkével díszített kötények, ingek és főkötők, a halcsontos vállfűző, vagyis a mider és a vállfűzőbetét (*„Brust Stück”*), valamint az aranyból, ezüsből és selyemből készült szegőszalag (*„Latzel”*).⁵¹

Az ötödik csoporttól a statútum már nem csupán azt taglalja, hogy ki mit nem viselhet. Ennél a csoportnál olvashatjuk először, hogy *„ami az egyik felsőbb osztályban tilos, az ennek és a következő alsóbb osztályoknak is tilos marad”*.⁵² Ezt követően azonban a rendelet már nem a tiltott viseleti elemek sokaságát írja le, hanem ehelyett a város vezetése egyszerűbbnek látta a megengedett ruhadarabok felsorolását. A csoport tagjai a legkiemelkedőbb céhek céhmesterei, a közösséghez tartozó kereskedők, valamint a felsőbb osztályba tartozó öregek. Ezen réteg férfitársai számára engedélyezték a közönséges, közepes szélességű cobolykalapot. Posztó esetében a külföldi posztó viselése volt megengedett selyemzsinórzattal, de kizárólag a megszokott színekben, mint például a lazúr, sötétkék, ibolyaszínű vagy más sötét színek. Ünnepeken továbbá viselhetek mentjükön ezüstözött vagy aranyozott gombot, illetve rókaprém-ből készült bélést és szegélyt. Az öv esetében visszafogott színekben készült selyemzsinór, valamint fényes bársonyból készült, ezüst skófiumból kötött maximum tizenöt gombbal ellátott öv került engedélyezésre. Egy hüvelyknél (*zoll*), ami 2-3 cm körülbelül, szélesebb öv viseléséért azonban 25 magyar forint büntetést szabtak ki. A nők számára engedélyezték a zöld selyemből készült, recével és fátyollal díszített főkötőt, ezen felül legfeljebb 5 rőf (310 cm) hosszú és mérsékelten széles szalagokat. Viselhettek még ezüsstel, gyönggyel vagy színes kövekkel, de arany díszítés nélküli hajtút, selyemből készült övet és

⁵⁰ CORPUS I, 618.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁵¹ CORPUS I, 617.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz. a; Eredeti német nyelvű szöveg: „Gantz reiche Band in Kopf Nadeln, Hals Gehängen und Hals Bändern alle Diamanten, Arm Bänder von allerlei Gattung sind völlig verboten; Hiegegen können Arm Bänder vom schwartz Sammet Börtel mit silbernen Schnallen getragen werden.”

⁵² CORPUS I, 617.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található 6348 Registr. sz.a.

közönséges, külföldi *perpetuánból* (német, osztrák vagy lengyel gyapjuszövet) készült kabátot, valamint vasárnap *forstatból* (német, osztrák vászon és gyapjuszövet) készült egyszerű bársonyszegéllyel ellátott kabátot. A kabátok esetében a bélés lehet cobolymál, rókamál és rókatorok. A *Kittel*, vagyis az alsóing készülhetett finom patyolatból, de csak helyben készült csipkedíszítéssel. Az alsószoknya anyaga *friez* (sziléziai, morva, osztrák gyenge minőségű gyapjuszövet), míg a felsőszoknya anyaga *mazolán* (gyengébb minőségű, gerebenezett gyapjúból sávolykötésben készült szövet), *quinet* vagy *forstat* lehetett. A nyári kesztyű továbbá engedélyezett ennek a csoport tagjainak, de a legyező tiltott.⁵³

A hatodik csoportot alkotják a kereskedők, akik nem tartoznak a polgárok közösségéhez, valamint a tanácsosok és papok fiai, akik kézművességet tanulnak. „*Végül a legelőkelőbb céhek legelőkelőbb öregei és a legelőkelőbb mesterek a közösségből.*” A férfiak esetében nem került tiltás alá a közepes szélességű, cobolyszőrből készült kalap, a görli-tzi és a holland posztó ugyanolyan színű selyemzsinórral és selyem vagy aranyozás nélküli ezüstgombokkal. Ünnepnapokon továbbá viselhettek finomabb hollandi posztóból készült ruhát rókaháttal bélelve és rókaprém szegéllyel díszítve. Az övük pedig készülhetett selyemből vagy szőrből, vagyis gyapjú- vagy teveszőrből készült fonalból, esetleg ezüst rátétek nélküli bársonyból. A női nem esetében viszont csak az alsószoknya esetében tér el ez a csoport az előzőtől, ugyanis a szoknya anyaga helybeli posztó, boy vagy flanel lehetett. Érdekes hangsúlyozni, hogy itt jelenik meg először a rendelkezésben a fehérnemű, mely helyi csipkével és szegővel díszített patyolatból készülhetett. Tiltott volt még a csoport nőtagjai számára a legyező, de helyette használhattak fehér vagy zöld török napernyőt.⁵⁴

A hetedik csoportba sorolták az összes olyan közönséges polgárt, aki az eddig felsorolt csoportokba nem került be. Az ő számukra engedélyezték a jó belföldi posztót, de legfeljebb a boroszlóit. Azt is csak oly módon, ahogyan a státútum fogalmaz, a „*legdisztíngváltabbak számára*”. Engedélyezték továbbá bársony nélküli nyest kalapot vagy görényből készült süveget, cérnából vagy szőrből kötött zsinórövet. A nők pedig viselhettek fehér vagy sárga csillagos selyem főkötőt, recét vagy fátyolt, valamint öt rőfnyi hosszú selyemszalagot, közepes nagyságú, ezüst gyöngyös közepes nagyságú tűt. A női kabát anyaga lehetett perpetuán, koronarása, taft, bagazia vagy fényes lenvászon nyúl- vagy mókuszprém szőrmezegéllyel. A csoport tagjai nem viselhettek sem nyári kesztyűt, legyezőt vagy

⁵³ CORPUS I, 619-620.; Az eredeti státútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁵⁴ CORPUS I, 621-622.; Az eredeti státútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

napernyőt. Fehérneműjük közepes minőségű külföldi, leginkább német lenvászon lehetett, de legfeljebb közönséges patyolat, helyben készült keskeny szegéllyel vagy csipkével.⁵⁵

A faluról betelepült polgárok alkotják a nyolcadik csoportot. Közülük a férfiak kék, zöld vagy barna helyi posztót viselhettek, valamint télen egyszerű nyest süveget, míg nyáron közönséges szebeni, széles karimájú kalapot. A nők viselhettek továbbá helyi vagy brassói posztót, esetleg félgyapjú szövetet. A kabátjuk jó helyi posztóból, szebeni vagy brassói perpetuából készülhetett, de semmiképpen sem élénk színekben. A kabát bélése lehetett bárány-, vadmacska-, vagy nyúlszörből vagy legfeljebb rókahátból, lábbal. Kötényük és ingjük otthoni viseletre posztó vagy kék bagazia (fényesre mángorolt pamutszövet), míg utcai viseletre eperjesi pamutvászon vagy linzi házivászon lehetett, azonban mindenféle csipke és szegély nélkül.⁵⁶

Az utolsó, vagyis a kilencedik társadalmi rétegbe tartoztak a cselédek, a darabontok, a szabadosok, a napszámosok, a hullahordók, a kapuőrök, a fuvarosok, a szolgák és a faluból jött inasok. Ebből a csoportból a férfiak kék vagy barna színű helyi posztóból készült viseletet hordhattak fekete vagy fehér birkaszőr béléssel, a ruha anyagából készült övvel, szőr vagy pamut zsinórzattal. Csizmájuk fekete kecske- vagy marhabőrből készülhetett. Nyakkendőt nem viselhettek, csupán fekete pamutot vagy fekete fátyolt. Télen a kocsisok és inasok viselhettek fekete sapkát vagy fekete birkaszőrrel díszített utazósüveget, míg nyáron szebeni, közönséges széles kalapot, azonban azt szalag nélkül, hogy mindenképpen elkülönüljenek a felsőbb csoportoktól. A nők viselhettek fehér vagy széles csíkos pamutvászon főkötőt, segesvári fejkendőt, legfeljebb egy pár ezüst hajtűt, közönséges vagy középminőségű posztóból gyapjú szegéllyel ellátott kabátot, valamint kecske- vagy marhabőr cipőt fém díszítéssel.⁵⁷

A státútum egyik érdekessége, hogy a szabályszegés esetén kiszabott pénzbírságot nem egységes összegben határozta meg, hanem különböző társadalmi csoportok és nemek szerint bontotta le. A bírságok a negyedik csoportban kezdődtek, mind a férfiak, mind a nők esetében 30 forinttal, majd ahogy az egyes csoportok társadalmi rangja csökkent, úgy csökkent a büntetés összege is. Érdeemes megjegyezni, hogy a nők esetében általában kisebb bírságot szabtak ki, mint a férfiaknak ugyanabból a csoportból. Például a hatodik csoport férfi tagjainak büntetése 25 forint volt, míg a nőké csupán 12 forint, vagy a hetedik csoport férfijainak 15 forint, míg a nőknek csak tízforint. Ez a tendencia végig megfigyelhető a

⁵⁵ CORPUS I, 621-622.; Az eredeti státútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁵⁶ CORPUS I, 621-622.; Az eredeti státútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁵⁷ CORPUS I, 622.; Az eredeti státútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

kilencedik csoportig, ahol a férfiak esetében öt forintot, a nők esetében pedig három forintot kellett fizetniük.⁵⁸

b. 18. századi szebeni tervezetek

Szeben esetében továbbá ismerünk még három olyan rendelkezést, melyek csupán tervezetek formájában maradtak fenn. Ezeknek a keletkezési ideje 1743-ra, 1754-re és 1760-ra tehető. Mindhárom tervezet Beszterce város levéltárában maradt fenn. Az első Szebenben az országgyűlés alatt („*sub Dieta*”), 1743. szeptember 12-én készült, melynek másolatát megküldték Beszterce város számára is.⁵⁹ Nem található bizonyíték arra, hogy ezt a szabályzatot az 1743-as és 1744-es országgyűlés valóban napirendre tűzte volna. Érdekes azonban, hogy a tervezetet nemcsak német, hanem magyar nyelven is elkészítették. Ez utalhat arra, hogy országos érvényűnek szánták, de akár arra is, hogy kizárólag az országgyűlés másik két rendjének szánták tájékoztató jelleggel. Maga a javaslat elsősorban a városi lakosság öltözködésére összpontosít és 22 pontban rögzíti, hogy melyik rendű lakos mit viselhet. Alapvetően hét társadalmi osztályba sorolta a lakosságot, illetve egy nyolcadik csoportként említi a szolgálókat. További sajátossága, hogy még a nemesek közt is tesz különbséget, ugyanis meghatároz egy alacsonyabb rangú és egy magasabb rangon álló nemességet.⁶⁰ Majd 1754. október 9-én egy újabb tervezet (*Entwurf zu einer Kleiderordnung*) érkezett Beszterce város tanácsához Szebenből,⁶¹ 1760-ban pedig egy még újabb.⁶² A szász rendi nemzet központja, Szeben városa, a megküldött rendeletek révén próbálta befolyásolni a többi szász város hasonló témájú szabályozásait. Ez is bizonyítja Szeben meghatározó szerepét a korszakban, melyet több más témájú statútum is alátámaszt.⁶³ Az 1754-ben kiküldött tervezet, az 1743-as tervezethez hasonlóan, nyolc csoportba sorolta a lakosokat,⁶⁴ míg az 1760-ban készült dokumentum már csak négy társadalmi csoportot különböztet meg és 19 pontban rögzíti az egyes társadalmi csoportok viseletét.⁶⁵ A három tervezet tartalmát tekintve nagy hasonlóságot mutat az 1752-ben kiadott szebeni viseletszabályzással.

⁵⁸ CORPUS I, 622.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁵⁹ Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 16-17; Nyomtatásban megjelent: KOVÁCS KISS 2002, 45.

⁶⁰ Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 16-17; Nyomtatásban megjelent: KOVÁCS KISS 2002, 46.

⁶¹ Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 75-80.

⁶² Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 86-91.

⁶³ RÜSZ-FOGARASI 2013, 49.

⁶⁴ Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 75-80.

⁶⁵ Beszterce város levéltára IIa. Fasc. 65. 75-80.

A Szeben által kiadott nagyon részletes szabályozással érdemes összevetni két egy felső-magyarországi és dunántúli város viseletszabályozásait. Szombathely városából mindössze egy viseletszabályozási statútumot ismerünk, amelyet a városi tanács 1708. május 31-én adott ki magyar nyelven. Ez a rendelkezés nem csoportosítja a polgári lakosságot, csupán kijelenti, hogy senki, aki a városi közösséghez tartozik, ne viseljen rangjának nem megfelelő ruhát. Érdekessége ennek a szabályzatnak, hogy egyetlen kivételt említ a rendelkezés alól, mégpedig a nemesek egy része számára: „*kinek [ha]csak kint való nemesi jószaga nincsen*”, azaz akik városon kívül rendelkeznek nemesi földbirtokkal. A rendelkezés különlegessége, hogy eltérően a többi rövidebb típusú statútumtól, bizonyos konkrét ruhadarabok viselését tiltja, „*nevezet szerint, selem ruhát, aranyos ezüstös sinort, csipkét, prémet, füsöt, füzért, főszerítót, piros pantoflit, nyári kesztyűt, fátyolt, rokamál béllést s efféléket, ...*”.⁶⁶ A rendelkezés továbbá büntetést is kiszab, „*ha ki e végzés ellen cselekszik bíró uram levonassa vagy házatul elvitesse annak az oly ruhát és tanács uraim ítélete szerént muletálja s úgy adja ki*”.⁶⁷

Kassa város esetében két kiadott viseletszabályozást ismerünk, melyek közül az egyik 1632-ből a másik pedig 1708-ból származik. Az 1632-ben kiadott rendelkezés egy 21 pontból álló szabályozás, melynek csupán egy pontja, vagyis 3. foglalkozik az öltözetekkel, és az iskimondottan a városi tanácstagok viseletét próbálja szabályozni. Általánosságban megfogalmazza, miszerint „*minden rendbeli embereknek állapotjokhoz képes vagyon öltözeti,*” ezért a városi tanács tagjai is a saját rangjukhoz mérten öltözködjének.⁶⁸ Az 1708-ban kiadott rendelkezés viszont már a polgárság fényűző és „*rendkívül való illetlen drága*” viseletét kifogásolja, mivel „*istennek haragos ostorát...tapasztaljuk*”. Ekkorra a városban annyira elhatalmasodott a túlzott fényűzés, hogy a városi tanács szükségesnek látta még a statútumban is kiemelni, hogy „*alig ösmerkődhetik már meg, ki az asszony és ki az szolgáló*”, valamint bírságot is kilátásba helyez, hogy mindenkit „*érdemek szerént való büntetéssel büntessenek meg*”.⁶⁹

A rövid összehasonlításból kiderül, hogy mindkét városban a szebeninél jóval kevésbé részletező szabályozást alkottak, csak általánosságban fogalmaztak meg követendő szabályokat az öltözködés terén. Szeben rendkívül alaposan kidolgozott statútumának jelentőségét az adja, hogy a város, mint egyúttal a szász rendi nemzet fővárosa az erdélyi szász városokra is érvényesnek tekintette a rendelkezést, és követendő szabályozásként el is juttatta a többi városhoz.

⁶⁶ CORPUS I, 622.; Az eredeti statútum: Segesvár Város Levéltárában található. 6348 Registr. sz.a.

⁶⁷ CORPUS V/2, 379-380.

⁶⁸ CORPUS II/2 191-192.

⁶⁹ CORPUS II/2 356-360.

Következtetések

Kutatásom során számos luxusellenes rendelkezést vizsgáltam meg Erdély és a Magyar Királyság területéről, döntően a 17-18. században. A szabályozások kiadása esetében alapvetően három jellemző ok figyelhető meg. Egyrészt látható egy erkölcsi indoklás, mely Isten büntetésétől való félelemmel magyarázható. Ez a fajta látásmód nem idegen a keresztény gondolkodástól, ugyanis több statútum esetében megfigyelhető kiadásukat megelőzte egy az egész várost megrázó esemény, miként erre több nyugat-európai szerző – köztük az említett Niethard Bulst is – utalt. Másrészt a statútumok létrejöttének egy másik lehetséges okaként gondolnunk a gazdasági szempontokra, mivel a város és a városi tanács érdeke volt a városi polgárság gazdagodásának előmozdítása, a fölösleges kiadásoknak és így a polgárság eladósodásának az elkerülése. Ez látszik például az 1767-ben kiadott medgyesi statútumban, amelyben a rendelkezést megszegő polgárok számára a büntetést az általuk fizetett adó összege alapján szabták meg. A viseletet szabályozó statútumok kiadásakor tekintetbe vették az egyes kézműves mesterségek, foglalkozásokat, azok rangját, elismertségét, mely szintén nagymértékben határozta meg a polgárok vagyoni helyzetét. Harmadik szempontként pedig megemlíteném a városok belső társadalmi hierarchiájának és az adott város társadalmi békéje fenntartásának szükségességét, amelyet szintén több ízben is olvashatunk a statútumok megszületésének indoklásaként. Ez olvasható például a már említett 1603-ban kiadott kolozsvári statútumban, ahol a városi tanács kiemelte, hogy a túlzó luxusnak következtében olyannyira összezavarodott a belső rend, hogy nem lehetett megkülönböztetni az asszonyokat a szolgálólányoktól.

A luxusellenes rendelkezések kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a Magyar Királyság és Erdély luxusellenes rendeleteinek meghozatalakor nagy valószínűséggel az osztrák és német területeken ugyanebben az időszakban kiadott szabályozásokat követték. (Bár ennek konkrét bizonyítására a városi tanácsülési jegyzőkönyvek vizsgálata alapján kerülhetne sor, amely a kutatómunka következő lépését jelenti.) Az erdélyi – különösen a legrészletesebb szabályozást tartalmazó szebeni – szabályozások azonban nem egyszerű másolatai voltak valamely német birodalmi rendeletnek, mégha azok el is juthattak az erdélyi szász városokba, hanem a helyi szükségletekhez igazodó, önállóan kidolgozott intézkedések. Szeben első viseletszabályozása 1696-ban még bizonytalanul körülírt társadalmi kategóriákat alkalmazott. Ugyanakkor az 1752-ben bevezetett újabb szabályozás már kilenc társadalmi csoportot különböztetett meg, világosan jelezve, hogy a törvényhozók gondosan felmérték a város társadalmi struktúráját és

az öltözködés szigorú szabályozásával kívánták ezt a rendet fenntartani.⁷⁰ A legjelentősebb erdélyi szász város vezetése, amely egyúttal a szász rendi nemzetet is irányította arra is törekedett, hogy ezeket a státútumokat eljuttassák a többi szász városhoz, azzal a kéréssel, hogy mindenhol alkalmazzák azokat. Mindezek arra engednek következtetni, hogy az általánosan ismert más típusú – például az önkormányzat működését, a különféle szász nemzeti belügyeket, az adózást szabályozó – státútum mellett a városi viseletet szabályozó rendelkezések nem mellőzhető jelentőséggel bírtak a városi társadalmi hierarchia és a városi társadalmi struktúra, a közrend, valamint a város gazdasági-vagyoni biztonsága megőrzésének terén.⁷¹

⁷⁰ Lásd a második táblázatot.

⁷¹ TONTSCH 1990 29-30; MÜLLER 1928, 227-228; DERZSI 2018, 359-360.

Felhasznált irodalom

- A.N. 1908 A.N.: Kleiderordnung. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 31/5-6 (1908), 73–75.
- BULST 1988 BULST, Niethard: Zum Problem städtischer und territorialer Kleider-, Aufwands- und Luxusgesetzgebung (13. bis Mitte 16. Jahrhundert), in: GOURON, André – RIGAUDIÈRE, Albert (eds.): *Renaissance du pouvoir législatif et genèse de l'état* (Publications de la société d'histoire de droit et des institutions des anciens pays de droit écrit III), Montpellier, 1988, pp. 29-57.
- DEÁK 2003 DEÁK, Éva: Viseletszabályok, társadalmi rend és a nemek szerepe a korai újkorban Erdélyben és Magyarországon. Nők a korai újkorban Magyarországon viseletszabályozásaiban. In: *Palimpszeszt* 21, 2003, online at http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/21_szam/12.html, utoljára megtekintve: 2025.01.12. 09:53.
- DEÁK 2008 DEÁK Éva: A korai újkorban erdélyi öltözködés a viseletszabályozások és a viseletsorozatok tükrében. In: FÜLEMILE Ágnes – KISS Réka (szerk.): *Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. Documentatio Ethographica 23. Budapest, 2008, 225-235.
- DEMKÓ 1880 DEMKÓ Kálmán: Egy rendőri szabályzat a XVII. Század végéről. *Századok* 1880. 829-834.
- DERZSI 2013 DERZSI Júlia: A városi statútumok és a közigazgatási szabályalkotás kapcsolata az erdélyi városokban a 16. század második felében. In: EGYED Emese – PAKÓ László – WEISZ Attila (szerk.): *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyáiban*. Kolozsvár, 2013, 223-235.
- DERZSI 2018 DERZSI, Júlia: A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában a nagyszabedben polgármesteri számadáskönyvek tükrében. In: Lupescu Makó Mária – Costea, Ionuț – Ghitta, Ovidiu– Sipos Gábor – Rűsz-Fogarasi Enikő (szerk.): *Cluj–Kolozsvár–Klausenburg 700. Várostitörténeti tanulmányok*. Studii de istorie urbană. Kolozsvár, 2018. 359–369.
- EISENBART 1962 EISENBART, Liselotte Constanze: Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des deutschen Bürgertums. Berlin, 1962.
- EISENBART 1982 EISENBART, Liselotte Constanze: A német városok ruhaviseleti előírásai. In: KLANICZAY Gábort – S. NAGY Katalin (szerk.): *Divatszociológia II. Kötet*. Budapest, 1982, 114-129.

- HAİN 1988 Szepességi, avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította: Hain Gáspár. Szerkesztette és az utószót írta: Véber Károly, a német szöveget fordította: Póka Endre. Budapest, 1988.
- HUNT 1996 HUNT, Alan: Governance of Cons Passion. A History of Sumptuary Law, London, 1996.
- JANKOVICS – GALAVICS – R. VÁRKONYI 1990 JANKOVICS, József – GALAVICS, Géza – R. VÁRKONYI, Ágnes: Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Budapest, 1990.
- KLUSCH 2003 KLUSCH, Horst: Aus der Volskunde der Sieberbürger Sachsen, Sibiu, 2003.
- KOVÁCS KISS 2002 KOVÁCS KISS Gyöngy: Adatok a viselet 18. századi erdélyi szabályozásához. In: PÁL Judit – RÜSZ FOGARASI Enikő (szerk.): Magyar András emlékkönyv. Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Kolozsvár, 2002, 41-47.
- LIBLOY 1854 SCHULER VON LIBLOY, Friedrich: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. Hermannstadt, 1854.
- MÜLLER 1928 MÜLLER, Georg Eduard: Die Sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F. 44. (1928). 227–424
- OBORNI – TOMPOS – BENCSIK 2009 OBORNI, Teréz – TOMPOS, Lilla – BENCSIK, Gábor: A régi Erdély népeinek képeskönyve. Budapest, 2009.
- OWEN HUGHES 1983 OWEN HUGHES, DIANE: Sumptuary Law and Social Relations in Renaissance Italy. In: John Bossy (ed.) *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West*. Cambridge, 1983, 69-99.
- PAKUCS-WILLCOCKS 2016 PAKUCS-WILLCOCKS, Mária: Fünfter Band: „zu urkundt in das Stadbuch lassen einschreiben “Die ältesten Protokolle von Hermannstadt und der Sächsischen Nationsuniversität (1522-1565), 2016.
- RADVÁNSZKY 1896 RADVÉNSZKY, Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I. Budapest, 1896.
- RIELLO-LEMIRE 2008 LEMIRE, Beverly – RIELLO, Giorgio: East and West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe. *Journal of Social History* 41 (2008) no. 4.
- RÜSZ-FOGARASI 2013 RÜSZ-FOGARASI, Enikő: Nagyszeben, a szászok „fő”városa? *Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv* 8. (2013) 47-61.
- SZENDE 1997 SZENDE, Katalin A luxusfogalma és a luxusigények kielégítése a középkorban. In: Horváth Sándor, Szulovszky János (ed.): *Luxusiparok. Válogatás a IX. Kézművesipartörténeti Szimpózium (Veszprém, 1996. szeptember 27–28) előadásaiból*, 1997, 17- 23.
- THIM 1885 THIM, József: A gráci egyetemi könyvtár hungaricái. *Magyar könyvszemle*, 10, 1–6, 77–81.
- TOMPOS 2022 TOMPOS, Lilla: Hatások, jelek, irányok. A magyarországi öltözetek és jelentéstartalmuk a 16-20. században.

- Budapest, 2022.
- TONTSCH 1990 TONTSCH, Günther H.: Statutargesetzgebung und Gerichtsbarkeit. In: Wolfgang Kessler (hg.): Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität. 1990, 29-44.
- TOPPELTINUS 1667 TOPPELTINUS, Laurentius: Origines et occasus transylvanorum; seu erutae nationes transylvaniae earum'que ultimi temporis revolutiones, Historicâ narratione breviter comprehensae. Lyon, 1667.
- TRÖSTER 1666 TRÖSTER, Johannes: Das Alt- und neu-teutsche Dacia. Das ist: neue Beschreibung des landes Siebenbürgen. Nürnberg, 1666.
- V. EMBER 1966/1967 V. EMBER, Mária: Magyar viseletformák a 16. és 17. században. *Folia Archeologica* 18. (1966/1967) 205-223.
- ZEMON DAVIS 2001 ZEMON DAVIS, Natalie: Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban. Budapest, 2001.

Táblázatok

1. táblázat: A kutatásom során felhasznált luxusellenes rendelkezések a 16-18. században

Beszterce	1532,1640,1714,1726,1780
Brassó	1652, 1677, 1693, 1697, 1700, 1707, 1709, 1732, 1736, 1754
Medgyes	1650, 1767
Szeben	1547, 1565, 1574, 1650, 1685, 1689, 1696, 1700, 1752, 1743, 1754, 1760, 1806
Segesvár	1755
Szászváros	1723
Kolozsvár	1578, 1593, 1603
Sopron	1619, 1640, 1644, 1654, 1704
Lőcse	1651/1654, 1672, 1691, 1698
Szombathely	1708
Kassa	1632, 1708

Zöld: Luxusellenesrendelkezések, melyek nem tartalmaz viseletet érintő szabályozásokat.
 Narancssárga: Kiadott viseletszabályozási statútumok.
 Kék: Kiadatlan, csupán tervezetként fennmaradt viseletszabályozások.

2. táblázat: Szeben 1752-ben kiadott statútumában szereplő társadalmi csoportok

	Társadalmi csoport tagjai	Férfiak	Nők
1. „Classis”	A város vezető tagjai: feljebbvaló hivatalnokok (Supremi Officiales), a kormányzó tanács (Gubernial Räthe), vagyis a Pro Consules	Nincs tiltás Saját megfontolás	Nincs tiltás Saját megfontolás
2. „Classis”	Városi szenátorokat és bírókat	Tiltott: a fekete, nyírott és nyíratlan bársony, az ezüst- vagy aranyhímzés, a cobolybélés.	Tiltott: arany- és ezüsfonallal átszőtt selymek („Drap d ‘Or és d ‘Argent”), a bársolykámzsa, a cobolybélés, cobolyszegély, az arany- vagy ezüsfonalból vert spanyolcsipke („Point d ‘Espagne”), a drága, vékony lenfonalból vert holland csipke
3. „Classis”	Hitszónok, a városi physicus, az orvos, a fogházigazgató, a vicanótárius, a consuli titkár, a törvényszéki tisztségviselők és azok a nemesek és polgárok, akik „érdemes szülöktől származnak”	Tiltott: a túlsodrott selyemfonalból kreppkötéssel készült textília („crepie munka”), a hiúz szőrmebélés és szegély, valamint a rövidszárú csizma („deli csizma”)	Tiltott: Tour városából származó mintás selyemszövet, selyemripsz, taft; hímzett, paszománnyal és csipkével díszített selyemből készült alsószojnya
4. „Classis”	Tisztséget nem viselő patríciusok, tanult polgárok általánosságban, vagyis az akadémiai élet résztvevői, az alacsonyabb rangú kereskedők	Tiltott: arany- vagy ezüstcérnával gombozott öv	Tiltott: fejtűkben, nyakpántokban, minden gyémánt, mindenféle karszalag, sokszínű selyemanyagból készült, arany- és ezüstvirágokkal is díszített, vagy csipkével díszített, nem kevésbé tollból, cobolyból és rókából készült karszalagok

5. „Classis”	A legkiemelkedőbb céhek céhmesterei, a közösségben lévő kereskedők, valamint a felsőbb osztályba tartozó öregek.	Engedélyezett: lazúr, sötétkék, ibolyaszínű vagy más sötét színek rókaprémből készült bélést és szegélyt	Engedélyezett: a zöld selyem, arany díszítés nélküli hajtű, selyemöv, közönséges, külföldi gyapjú (német, osztrák), cobolymál, rókamál, rókatorok
6. „Classis”	A kereskedők, akik nem tartoznak a polgárok közösségéhez; tanácsosok és papok fiai, akik kézművességet tanulnak.	Engedélyezett: közepes szélességű, cobolyszórból készült kalap, a görllitzi és a holland posztó, selyem vagy aranyozás nélküli ezüstgombok	Engedélyezett: megegyezik az előző csoporttal, kivéve: szoknya anyaga helybeli posztó, boy vagy flanel; legyező tiltott, de helyette fehér vagy zöld török napernyő
7. „Classis”	Az összes olyan közönséges polgár, aki az eddig felsorolt csoportokba még nem került be.	Engedélyezett: jó belföldi posztó, bársony nélküli nyest kalap, görényből készült süveg	Engedélyezett: selyem főkötő; kabát: perpetuán, koronarása, taft, bagazia vagy fényes lenvászon, nyúl vagy mókus szőrmeszegéllyel; fehérnemű: közepes minőségű külföldi patyolat
8. „Classis”	A faluról betelepült polgárok	Engedélyezett: nyest süveg, szebeni, széles karimájú kalap, kabátjuk jó helyi posztó; semmi élénk szín	Engedélyezett: helyi vagy brassói posztót, esetleg félgyapjú szövet, kabát bélése: bárány, vadmacska, nyúlászörme vagy legfeljebb rókahát lábbal; utcai viselet: eperjesi pamutvászon vagy linzi házivászon
9. „Classis”	A cselédek, a darabontok, a szabadosok, a napszámosok, a hullahordók, a kapuőrök, a fuvarosok, a szolgák és a faluból jött inasok	Engedélyezett: kék vagy barna színű helyi posztó, fekete vagy fehér birkaszőr bélés	Engedélyezett: Főkötő lehet fehér vagy széles csíkos pamutvászon; közönséges vagy középminőségű posztó, ezüst tű, kecske- vagy marhabőr cipő